

УДК: 159.952.2:159.938.363.2 – 057.875

© Бойчук М.П., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0001-8795-0268>

М.П. Бойчук
Національний університет
імені В.Н. Каразіна, м. Харків

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТІ СТУДЕНТІВ: ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД СТАТІ, ВІКУ І ЗВ'ЯЗОК ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТЮ

Представлено данні експериментального дослідження різних показників пам'яті студентів заочного та стаціонарного відділів: довготривалої, короткочасної, слухової, зорової, комбінованої, моторно-слухової, пам'яті на розрізнений та сюжетний матеріал. Показано, які саме аспекти пам'яті залежать від статевікових особливостей досліджуваних, а також простежується їх зв'язок зі спеціальністю (гуманітарії, техніки), вказано які показники пам'яті є відносно незалежними від перелічених факторів.

Ключові слова: пам'ять, короткочасна пам'ять, довготривала пам'ять, типи пам'яті, вік, стать, спеціальність

М.П. Бойчук

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАМЯТИ СТУДЕНТОВ: ЗАВИСИМОСТЬ ОТ ПОЛА, ВОЗРАСТА И СВЯЗЬ СО СПЕЦИАЛЬНОСТЬЮ

Представлено данные экспериментального исследования различных показателей памяти: долговременной, кратковременной, слуховой, зрительной, комбинированной, моторно-слуховой, памяти на разрозненный и сюжетный материал. Показано, какие именно аспекты памяти зависят от поло-возрастных особенностей исследуемых, а также проследить их связь с типами специальности (гуманитарии, техники), указано какие показатели памяти относительно независимы от перечисленных факторов.

Ключевые слова: память, кратковременная память, долговременная память, типы памяти, возраст, пол, специальность.

М.Р. Boychuk

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS' MEMORY: BASED ON GENDER, AGE AND RELATION TO THE PROFESSION

The data presented new research on various indicators of memory: long-term, short-term, auditory memory, visual, combined, motor-auditory and memory for fragmented and scene material of the respondents. It is shown exactly which aspects of memory depend on sex and age peculiarities of the understudied, and also it is being traced their connection with the types of specialty (the humanitarian, engineering), and it is specified memory indicators which are relatively independent of these factors.

Keywords: memory, short term memory, long term memory, memory types, age, gender, profession.

Постановка проблеми. Пам'ять відіграє виключно важливу роль у пізнавальній та навчально-професійній діяльності людини. Психологічні особливості пам'яті необхідно враховувати при раціональній організації навчально-пізнавального процесу у вищій, спираючись на сильні сторони пам'яті студентів та коректуючи, удосконалюючи відносно слабкі. Але на сьогодні відсутні точні дані про те, які саме конкретні показники пам'яті у студентському віці залежать від віку та статі, а також чи пов'язані вони із їх спеціальністю (гуманітарії, техніки). Робота виконана в руслі Харківської психологічної школи, яка традиційно займається розробкою та вивченням проблеми психології пам'яті і удосконалення навчального процесу. При проведенні експериментального дослідження ми спираємося на положення про системну будову пам'яті і її ролі в структурі діяльності людини, розвинутої в роботах П.І. Зінченко, А.О. Смірнова, Г.К. Середи, С.П. Бочарової та ін. [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пам'яті в сучасній психології розроблена на достатньо високому рівні. За більш ніж віковий період її інтенсивного наукового розвитку проблема пам'яті створено значну кількість різноманітних теорій пам'яті, сконструйовано практично незорену кількість методик її вивчення. Накопичений потужний емпіричний матеріал, що розкриває процеси, закономірності, психологічні механізми пам'яті (Р. Аткинсон, С.П. Бочарова, П. Жане, Л.В. Занков, П.І. Зінченко, Б.В. Зейгарник, Р. Клацкі, П. Ліндсей, Д. Норман, У. Найсер, А.О. Смірнов, Г. Еббінгауз та багато інших) [5].

П.І. Зінченко сформулював ряд актуальних для свого часу завдань у дослідженнях пам'яті. Так, послідовно реалізуючи принцип розвитку, він стимулював онтогенетичні дослідження мнемічних процесів. На основі його ідей Л.М. Житнікова простежила і описала стадії розвитку довільного запам'ятовування дошкільників та молодших школярів. Вивчалися різні аспекти проблеми підвищення ефективності пам'яті школярів та студентів, питання оптимізації процесу засвоєння знань (Г.К. Середи, Г.В. Репкіна, А.С. Ячина, Т.В. Сергеева, П.Б. Невельський, С.П. Бочарова, Н.І. Рижкова, Б.І. Жмутик, І.М. Мельник та ін.) [6; 10; 11].

Б.Г. Ананьев вказував на те, що вікові періоди, які виділилися в інтелектуальному розвитку, 18-21 рік і 22-25 років можна вважати сензитивними так, як в зоні цих років виявлені найбільш високі показники розвитку мнемічних, розумових функцій та інтелекту в цілому. Висока ступінь сприйнятливості осіб цього віку до засобів впливу в навчанні і праці є потенційною можливістю інтелектуального і особового розвитку, яка активізується в умовах відповідної організації учбового процесу та трудової діяльності. У ці роки легше відбувається оволодіння системою знань, уміннями і навичками [4].

За даними дослідження вікових і гендерних особливостей пам'яті і мислення старшокласників А.Л. Агеєвої, Є.В. Заїки, існують показники пам'яті і мислення, які у віці з 8-го до 10-го класу змінюються практично однаково у хлопчиків і у дівчат. Це такі показники: об'єм короткочасної пам'яті, здібності до виділення і узагальнення понять. За такими показниками, як логічне оперування образами та оперування логічними закономірностями хлопці випереджують дівчат. Дівчата переважають хлопців за такими показниками: запам'ятовування зорових образів у 8-му і 10-му класі (в 9-тому ці показники практично однакові і у хлопців і у дівчат). Загальне порівняння показників пам'яті та мислення: у хлопців переважає мислення, як логічне, так і просторове, а у дівчат переважає пам'ять, як короткочасна, так і довготривала [2].

Численні дослідження присвячені вивченню пам'яті в різних видах діяльності: ігровій, навчальній, спортивній, трудовій (П.І. Зінченко, Л.М. Житнікова, З.М. Істоміна, Я.М. Петров А.С. Прангішвілі, І.М. Розет, В.І. Самохвалова, О.М. Шличкова та ін.) [5; 6; 8; 10]. Однак, незважаючи на відносно гарну розробленість проблеми пам'яті в порівнянні з іншими психологічними проблемами та багату історію її вивчення, вона продовжує широко досліджуватись в психології та поки ще далека від свого рішення [7; 10].

Постановка завдання. Провести комплексне експериментальне дослідження спрямоване на виявлення особливостей пам'яті у студентів в залежності від статі, віку та простежити можливість існування зв'язку із спеціальністю. При цьому, враховуючи широкий набір різних показників пам'яті, включаючи як змістовну пам'ять так і пам'ять на розрізнений матеріал, як логічну так і образну, довготривалу, короткочасну пам'ять. І на основі проведеного дослідження виявити переваги та недоліки пам'яті в кожній статево-віковій групі з урахуванням спеціальності студента та скласти психологічний профіль для кожної із цих груп студентів.

Виклад основного матеріалу. У відповідності із поставленим завданням складається з трьох частин: 1) опис використаних методик та тестів; 2) характеристика вибірки; 3) отримані результати дослідження.

1. *Опис використаних методик та тестів.* З метою виявлення статевих та вікових особливостей пам'яті у студентів із урахуванням спеціальності за якою вони навчаються (гуманітарії, техніки) було організовано та проведено експериментальне дослідження. Вивчалися короткочасна та довготривала пам'ять на розрізнений матеріал (цифри, слова – різні за змістом та ступенем абстрактності, малюнки) та змістовний або зв'язаний (короткі тексти, вірші, прислів'я). Також визначалися переважаючі типи запам'ятовування інформації (зоровий, слуховий, моторно-слуховий, комбінований), об'єм короткочасної зорової пам'яті та рівень розвитку опера-

тивної слухової пам'яті. В якості діагностичного інструментарію були використані відомі в спеціальній психологічній літературі і вже зарекомендовані в дослідницькій роботі і психологічній практиці методики та тести [1; 2; 6; 9].

Так, методика «Дослідження переважаючого типу запам'ятовування» (за ред. Т.І. Пашукової) [9] призначена для виявлення переважаючого обсягу пам'яті за допомогою різних типів пред'явлення словесного матеріалу. Дослідження за цією методикою включає в себе проведення чотирьох послідовних дослідів.

У першому досліді слова для запам'ятовування пред'являють на слух. Другому – кожне слово повинне бути пред'явлено досліджуваним на окремі картці (сприймають за допомогою зорового аналізатора). В третьому досліді використовують моторно-слухову форму пред'явлення, а у четвертому – комбіновану, яка поєднує в собі слухове, зорове і моторне сприйняття матеріалу. Другий та третій дослід можна проводити після 5-ти хвилинної перерви після закінчення першого. Четвертий – поводить після 10-ти хвилин після третього досліді. Темп читання експериментатором слів і паузи між словами залишаються тими ж, що і в попередніх дослідідах.

Щоб уникнути перевантаження при визначенні пам'яті, для кожного досліді достатньо підготувати ряд із 10 слів. Наприклад: потяг, вишня, зошит, осінь, люстра, поляна, гроза, гриб, чашка, курка.

Показником об'єму пам'яті в цих дослідідах є кількість правильно відтворених слів.

Тест «Відтворення розповіді» [1, с.95] призначений для визначення рівня смислової пам'яті, її об'єму і особливостей, здатності до запам'ятовування текстів.

Досліджуваним зачитується вголос розповідь, яка містить 12-13 змістовних одиниць і 3-4 числа. Потім пропонує досліджуваному записати основний зміст почутого. Приклад тексту: «Корабель увійшов в бухту (1), не дивлячись на сильне хвилювання моря (2). Ніч простояли на якорі (3). Вранці підійшли до пристані (4). 18 моряків відпустили на берег (5, 6). 10 чоловік пішли до музею (7, 8). Вісім матросів вирішили просто прогулятися містом (9, 10). Ввечері всі зібралися разом (11), зайшли в міський парк (12), ситно повечеряли (13). Об одинадцятій годині усі повернулися на корабель (14, 15). Невдовзі корабель рушив в інший порт (16)».

Обробка та інтерпретація результатів тесту здійснюється в умовних балах. Порядок відтворення фрагментів не враховується. Кількість відтворених смислових одиниць і чисел (із $16 * 2 = 32$) [1, с.96].

За допомогою «Методики визначення короточасної пам'яті» [3, с. 106] виявлявся об'єм короточасної зорової пам'яті. Досліджуваним про-

понувалося запам'ятати, а потім відтворити максимальну кількість чисел із пред'явленої ї таблиці:

15	39	87	23
94	65	79	46
83	19	94	52

Оцінка короточасної зорової пам'яті здійснювалася за кількістю правильно відтворених чисел. Максимальна кількість інформації яка може зберігатися в короточасній пам'яті – 10 одиниць матеріалу. Середній рівень – 6-7 одиниць.

Методика дослідження слухової оперативної пам'яті на числа [3, с. 112].

Досліджуваним зачитують ряди із 5-ти однозначних чисел. Їх завдання – запам'ятати ці числа у том порядку, в якому вони будуть зачитані. Потім в подумки скласти 1-е число з 2-м, 2-е з 3-м, 3-е з 4-м, 4-е з 5-м, а отримані чотири суми записати на «Аркуші запису відповідей» в таблицю «Оперативна пам'ять» в рядок.

Наприклад: читаю – 2, 5, 3, 1, 4. Додавати $2+5=7$, $5+3=8$, $3+1=4$, $1+4=5$.

Час виконання: 3-5 хв. Обробка: підраховують кількість правильно знайдених сум (із розрахунку, що їх максимальна кількість дорівнює 40).

Інтерпретація: норма для 6-7 років – 10 сум і вище; норма для 8-9 років – 15 сум і вище; норма для 10-12 років – 20 сум і вище; норма для дорослої людини складає від 30 і вище.

Методика «Запам'ятовування слів візуального, аудіального, кінестетичного та дискретного значення».

Методика проводиться на словесному матеріалі. Випробовуваному пред'являються послідовно три ряди слів, що містять 20 елементів (5 слів візуального значення, 5 – аудіального, 5 – кінестетичного та 5 слів дискретного значення).

При пред'явленні словесних рядів ці слова називаються розбірливо з інтервалом приблизно в 1-2 секунди. Всього проводиться 3 проби, з різними словесними рядами.

Обробка результатів: кожне правильно відтворене слово позначається знаком «А», «В», «К», «Д» в залежності від того, якого воно значення.

Аналізується, які саме слова обрав досліджуваний, наприклад: прислухатися, дзвеніти, шелест, різнобарвні, маленькі, колючий, м'який, солодкий, живі, подарований, мрійливий, штучний, гарячий та інші.

Для порівняння отриманих результатів був застосований метод Вілксона-Манна-Уїтні.

2. *Характеристика вибірки.* У дослідженні взяли участь 305 студентів стаціонарного та заочного відділень, 180 жінок та 125 чоловіків у віці від 18 до 35 років. Врахування статево-вікових особливостей, а також спеціальностей за якими навчаються студенти дозволили нам сформувані вісім досліджуваних групи: молоді жінки віком від 18 до 21 років (гуманітарії); молоді жінки віком від 18 до 21 років (техніки); старші жінки віком від 22 до 35 років (гуманітарії); старші жінки віком від 22 до 35 років (техніки); молоді чоловіки віком від 18 до 21 років (гуманітарії); молоді чоловіки віком від 18 до 21 років (техніки); старші чоловіки віком від 22 до 35 років (гуманітарії); старші чоловіки віком від 22 до 35 років (техніки). Дослідження проводилося на базі ПНПУ імені В.Г.Короленка.

3. *Опис отриманих результатів дослідження.* Відповідно до основних характеристик вибірки ми розподілили респондентів на три основні групи: а) в залежності від статі (жінки/чоловіки); б) від віку (молоді 18-21 років/старші 22-35 років); в) у зв'язку зі спеціальністю (техніки/гуманітарії).

Одержані дані, що ілюструють залежності показників пам'яті від статі респондентів представлено в таблиці 1. В цілому отримані результати свідчать про те, що у жінок вищі показники запам'ятовування розрізненого матеріалу (короткочасна та довготривала пам'ять на окремі слова, малюнки), в той час коли у чоловіків краще запам'ятовується матеріал зв'язаний (тексти, вірші і скоромовки).

Виявлена у жінок висока ефективність запам'ятовування слів візуального та кінестетичного характеру. А також, виявлено переважання вищих показників у жінок, в порівнянні з чоловіками, за усіма типами пам'яті (зоровий, слуховий, моторно-слуховий, комбінований).

Щодо такого показнику пам'яті, як оперативна слухова пам'ять то він переважає у жінок. Показник короткочасної зорової пам'яті виявився відносно незалежними від даного фактору (статі респондентів). Одержані дані, що ілюструють залежності показників пам'яті від віку респондентів представлено у таблиці 2.

Особливістю запам'ятовування у молодих респондентів в порівнянні із старшими є те, що у них виявлено переважання за значною кількістю досліджуваних показників пам'яті, як на розрізнений так і на зв'язаний матеріал.

Значущість розбіжностей розподілу показників пам'яті в залежності від статі респондентів

Досліджувані показники пам'яті														
Типи пам'яті				На розрізнений матеріал						На зв'язаний матеріал				
Слухова	Зорова	Моторно-слухова	Комбінована	КЗП	ОСП	Малюнки – I	Малюнки – II	СВЗ	САЗ	СКЗ	СДЗ	Текст – М	Вірші	Скоромовки
0,0001 на користь ж	0,0001 на користь ж	0,004 на користь ж	0,004 на користь ж	–	0,024 на користь ж	0,006 на користь ж	,058 на користь ж	0,00 01 на користь ж	–	0,001 на користь ж	–	0,03 на користь ч	0,02 на користь ч	0, 09 на користь ч

Примітка: Г – гуманітарії; Т – техніки; КЗП – короткочасна зорова пам'ять; ОСП – оперативна слухова пам'ять; СВЗ – слова візуального значення; САЗ – слова аудіального значення; СКЗ – слова кін естетичного значення; СДЗ – слова дискретного значення; Ж – жінки; Ч – чоловіки; дробове число в другому ряду – рівень статистичної значущості.

А саме: запам'ятовування респондентами молодшого віку окремих слів усіх модальностей (візуальні, аудіальні, кінестетичні і дискретні). Виявлено вищі показники у молодших за такими типами пам'яті: слухова, зорова, моторно-слухова. Тоді, як за таким типом, як комбінована пам'ять відмінностей за віком респондентів не виявлено. Виявлено, що у молодших переважає короткочасна зорова пам'ять, а також вони краще запам'ятовують пред'явлений текстовий матеріал.

У старших респондентів виявлено вищі показники оперативної слухової пам'яті на числа, а також високі показники запам'ятовування зв'язаного матеріалу, зокрема пред'явлених віршів.

Отримані дані в деякій мірі неочікувані, так, як вони не збігаються з даними [4] про те, що пам'ять в періоді від 18-20 до \approx 30-35 років майже не знижується.

Таблиця 2

Значущість розбіжностей розподілу показників пам'яті в залежності від віку респондентів

Досліджувані показники пам'яті														
Типи пам'яті				На розрізнений матеріал						На зв'язаний матеріал				
Слухова	Зорова	Моторно-слухова	Комбінована	КЗП	ОСП	Малюнки – I	Малюнки – II	СВЗ	САЗ	СКЗ	СДЗ	Текст – М	Вірші	Скоромовки
0,07 на користь м	0,001 на користь м	0,09 на користь м	-	0,0001 на користь с	0,1 на користь м	-	-	0,0001 на користь м	0,0001 на користь м	0,001 на користь м	0,001 на користь м	0,02 на користь м	0,0001 на користь с	-

Примітка: М – молоді (18-21 р); С – старші (22-35 р.); Г – гуманітарії; Т- техніки; КЗП – короткочасна зорова пам'ять; ОСП – оперативна слухова пам'ять; СВЗ – слова візуального значення; САЗ – слова аудіального значення; СКЗ – слова кін естетичного значення; СДЗ – слова дискретного значення; М – молоді; С – старші; дробове число в другому ряду – рівень статистичної значущості.

Ця розбіжність, на нашу думку, може пояснюватися відмінністю у використаному наборі методик, а також відмінностями в складі досліджуваних (могло вплинути загальне психологічне напруження викликане навантаженням на студентів так, як старшу групу склали в основному студенти-заочники, які поєднують роботу та навчання).

Отримані дані, що можуть свідчити про зв'язок пам'яті зі спеціальністю представлено в таблиці 3.

Виявлено переважання за більшістю показників пам'яті у студентів, що навчаються за гуманітарною спеціальністю. За типами пам'яті: зорова переважає у представників технічної спеціальності, а моторно-слухова у гуманітаріїв. В той час, як за слуховою і комбінованою значущих розбіжностей не виявлено. Короткочасна зорова пам'ять на числа переважає у технарів. А показники короткочасної та довготривалої пам'яті на малюнки значно вищі у гуманітаріїв (див. табл. 3). Виявлено переважання у гуманітаріїв показників пам'яті на окремі слова аудіального та дискретного значення, а також на зв'язаний матеріал (тексти, скоромовки).

Таблиця 3

Значущість розбіжностей розподілу показників пам'яті в залежності від спеціальності респондентів

Досліджувані показники пам'яті														
Типи пам'яті				На розрізнений матеріал						На зв'язаний матеріал				
Слухова	Зорова	Моторно-слухова	Комбінована	КЗП	ОСП	Малюнки I	Малюнки II	СВЗ	САЗ	СКЗ	СДЗ	Текст М	Вірші	Скоромовки
-	0,1 на користь Т	0,02 на користь Г	-	0,001 на користь Т	-	0,000001 на користь Г	0,000001 на користь Г	-	0,02 на користь Г	-	0,004 на користь Г	0,04 на користь Г	-	0,000001 на користь Г

Примітка: Г – гуманітарії; Т – техніки; КЗП – короткочасна зорова пам'ять; ОСП – оперативна слухова пам'ять; СВЗ – слова візуального значення; САЗ – слова аудіального значення; СКЗ – слова кін естетичного значення; СДЗ – слова дискретного значення; Г – гуманітарії; Т – техніки; дробове число в другому ряду – рівень статистичної значущості

Інтерпретуючи ці відмінності, необхідно мати на увазі, що тут можливі різні пояснення цього зв'язку. З одного боку, можливо, що процес навчання технічних та гуманітарних спеціальностей забезпечує розвиток переважно різних аспектів пам'яті. А з іншого боку, можливо, що досліджуванні з властивими їм з самого початку особливостями пам'яті (та іншими пізнавальними процесами) схильні обирати в одному випадку технічні спеціальності, а іншому гуманітарні.

Якщо враховувати співвідношення перерахованих вище трьох основних характеристик виборчої сукупності, а саме стать, вік та спеціальність, то в цілому найбільші показники пам'яті продемонстрували: молоді чоловіки гуманітарії. Молоді жінки краще запам'ятовують розрізнений матеріал, а старші зв'язаний. Також, необхідно відмітити, що показники пам'яті, як на розрізнений, так і на зв'язаний матеріал у чоловіків гуманітаріїв переважають ніж у техніків. Враховуючи отримані дані можна говорити про переважання слухового типу пам'яті у жінок на відміну від чоловіків.

Є також і такі показники пам'яті, які мало зв'язані зі статтю, віком, а також спеціальністю респондентів (наприклад, об'єм оперативної слухової пам'яті).

В той самий час є ряд показників, які досить сильно пов'язані з вище перерахованими ознаками респондентів, це зокрема показники типів пам'яті, особливо зорової та моторно-слухової, а також показники короткочасної зорової пам'яті та запам'ятовування віршів і скоромовок респондентами.

Відповідно до поставленої задачі, на основі проведеного експериментального дослідження, ми можемо зробити наступні **висновки**:

1. Значущість розбіжностей між показниками пам'яті в залежності від статі:

- у жінок, в порівнянні з чоловіками, виявлено вищі показники за такими типами пам'яті: зорова, слухова, моторно-слухова, комбінована;

- переважання у жінок пам'яті на розрізнений матеріал (малюнки, слова візуальної та кінестетичної модальності, а також оперативна слухова пам'ять на числа);

- у чоловіків виявлено вищі показники пам'яті на зв'язаний (сюжетний) матеріал, зокрема тексти, вірші, прислів'я;

- за такими показниками, як короткочасна зорова пам'ять, слова аудіального та дігтального значення суттєвих розбіжностей не виявлено.

2. Значущість розбіжностей між показниками пам'яті в залежності від віку:

- у молодих респондентів виявлено переважання за значною кількістю досліджуваних показників пам'яті, як на розрізнений так і на зв'язаний матеріал у порівнянні зі старшими (типи пам'яті: слухова, зорова, моторно-слухова; оперативна слухова пам'ять; слова візуального, аудіального, кінестетичного, дискретного значення; запам'ятовування тексту);

- у старших респондентів вищі показники короткочасної зорової пам'яті на числа та запам'ятовування віршів;

- суттєвих розбіжностей не виявлено за такими показниками: слухова пам'ять, скоромовки.

3. Значущість розбіжностей між показниками пам'яті в залежності від спеціальності:

- виявлено переважання за більшістю показників пам'яті у студентів, що навчаються за гуманітарною спеціальністю (типами пам'яті: зорова переважає у представників технічної спеціальності, а моторно-слухова у гуманітаріїв);

- короткочасна зорова пам'ять на числа переважає у студентів, що навчаються на технічній спеціальності. В той час, як показники короткочасної та довготривалої пам'яті на малюнки значно вищі у гуманітаріїв;

- переважання у гуманітаріїв показників пам'яті на окремі слова аудіального та дискретного значення, а також на зв'язаний матеріал (тексти, скоромовки).

- суттєвих розбіжностей не виявлено за такими показниками: слухова і комбінована типи пам'яті; оперативна слухова пам'ять; слова візуального, кінстетичного значення; вірші.

Література

1. Альманах психологических тестов. — М., 1995. — С. 95-96.
2. Агеева А.Л. Память и мышление старшеклассников: возрастные и гендерные особенности / А.Л. Агеева, Е.В. Заика // *Практ. психологія та соц. робота.* — 2008. — №1. — С. 9-13.
3. Андроникова Е.А. Методы исследования восприятия, внимания и памяти: Руководство для практических психологов / Е.А. Андроникова, Е.В. Заика. — Х.: «Зебра», 2011. — 161 с.
4. Ананьев Б.Г. К психологии студенческого возраста / *Современные психологические проблемы высшей школы* / Под ред. Б.Г. Ананьева, Н.В. Кузьминой. Вып. 2. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. — С. 3-15.
5. Бочарова С.П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы / С.П. Бочарова. — Х.: Гуманитарный центр, 2007. — 384 с.
6. Заика Е.В. Экспериментальная психология памяти: основные методики и результаты исследований. Учебное пособие / Е.В. Заика. — Х.: ХГУ, 1992. — 364 с.
7. Заика Е.В. Отечественная психология памяти: с чем мы входим в XXI век / Е.В. Заика, М.А. Кузнецов // *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»* – Додаток 1 до Вип. 29, Том IV: Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К.: Гнозис, 2013. – С. 117-133.
8. Кузнецов М.А. Эмоциональная память / М.А. Кузнецов. — Х.: Крок, 2005. — 568 с.
9. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології: Посібник для студ. пед. унів-тів / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов. — К.: Знання, 2000. — 204 с.
10. Середа Г.К. Избранные психологические труды / Сост. Е.Ф. Иванова, Е.В. Заика. — Х.: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. — 352 с.
11. Хомуленко Т.Б. Модально-специфічна пам'ять молодшого школяра / Т.Б. Хомуленко, С.М. Бужинська. — Х.: ХНПУ, 2011. — 192 с.